LIMBĂ LITERARĂ

SCRIITORII TINERI ŞI LIMBA OPEREI LOR

TITUS POPOVICI: *SETEA* (roman), 1958

DE

GH. BULGĂR

Încă de la apariţia primei sale cărţi, *Străinul* (roman, 1954), Titus Popovici s-a impus prin bogăţia mijloacelor expresive ale prozei sale. Analiza minuţioasă a faptelor şi reconstituirea realităţii materiale şi psihologice, privită în planurile ei multiple, demonstrau resurse lingvistice considerabile. În noul său roman, *Setea*, apărut de curînd, tînărul scriitor descrie un mediu social diferit : frămîntările adînci prin care trece un sat ardelenesc în epoca de înfăptuire a reformei agrare în ţara noastră (primăvara anului 1945). În *Străinul* se desfăşura un amplu proces moral în mediul intelectualilor surprinşi în conflicte şi confruntări acute. Acţiunea principală din *Setea* se desfăşoară în mediul rural şi ca atare o parte a personajelor vorbesc grăiul specific regiunii din vestul ţării, graiul crişean. Scriitorul se dovedeşte un bun cunoscător al acestui grai. Diferenţierea socială care există între personaje apare şi în felul de a vorbi al acestora. Lexicul, fonetica şi chiar gramatica limbii personajelor conţin numeroase particularităţi interesante, fie că ne referim la ţăranii din Lunca, satul în care se desfăşoară acţiunea principală, fie că luăm în considerare jargonul latinizant al baronului Papp.

Autorul *Setei* e incontestabil un scriitor original, un bun cunoscător al limbii. Un portret se încheagă din fraze concentrate, din cuvinte simple care trasează în linii sigure fizionomia personajului : „Suslănescu rămase cu sprîncenele ridicate, ca şi cum nu i-ar fi venit să creadă. Apoi, fără ruşine, începu să-l cerceteze pe George. « O faţă neobişnuită, o frumuseţe bărbătească, rigidă, o inteligenţă calculată », îşi spuse. Suferinţa fizică îi

BDD-A10414 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:52 UTC)

subțiase obrazul îngust, bronzat, cu oase puternice sub pielea tăbăcită. Dar ceea ce-l impresiona mai mult erau ochii cenușii, cu gene dese și scurte : aveau o strălucire metalică, pătrunzătoare" (p. 96). Împletirea celor două medii — natură și societate — sugerează autorului reflexii personale, într-un stil sobru, cu originale mlădieri sintactice, capabile să îmbogățească substanța epică a cărții.

Vorbind o dată despre originalitatea artei literare, Guy de Maupassant se referea la ceea ce învățase el de la Flaubert ; acesta îl îndemna la muncă și la observație continuă : „Talentul e o lungă răbdare. Trebuie să privești tot ceea ce vrei să exprimi, îndelung și cu destulă atenție pentru a descoperi un aspect ce n-a mai fost văzut și expus de nimeni. În orice lucru e ceva inexplorat, pentru că sîntem deprinși a nu ne servi de ochii noștri decît cu amintirea a ceea ce s-a gîndit înaintea noastră, despre lucrul ce vedem. Cel mai mic lucru cuprinde un pic de necunoscut ! Să-l dibuim. Pentru a descrie un foc ce arde și un arbore într-un cîmp, cată să stai în fața acestui foc și acestui arbore pînă ce nu va mai semăna cu nici un alt arbore și cu nici un alt foc. În felul acesta se cucerește originalitatea"[1]. În *Setea* lui Titus Popovici există originalitatea artistică indiscutabilă, izvorîtă din această atentă și pătrunzătoare observare a realității și a oamenilor, a mediului și a graiului vorbit. În cele mai încordate scene nu vom găsi nimic retoric, în cele mai importante momente ale acțiunii nici o divagație inutilă, nici un comentariu diluat. Rareori analiza psihologică trece peste dimensiunile cîtorva fraze ; stările de conștiință ni se dezvăluie în construcții stilistice dense, cu un vocabular, cînd vorbește direct autorul, perfect accesibil : „Plecată de acasă pe furiș, cu inima ticăind, se strecura prin albia secată a răstocii. Bucuria-i era înjumătățită de frică : dar dacă cineva o spune lui Găvrilă că a fost la horă ? Acum se mira singură cît de străine i se par toate astea și fără rost. Ar fi vrut să fie singură pe cîmp, s-o bată vîntul, să-și scoată cizmulițele și să umble desculță prin iarbă... Să se culce pe spate, pe malul Teuzului și să se uite la norii roșii ai înserării" (p. 511).

Relieful expresiei se îmbogățește adesea prin valorile figurate ale cuvîntului. Metafora și hiperbola vădesc puterea imaginației scriitorului : „Deznădejdea plesni în el ca o grenadă" (p. 68) ; „Din tren, în lumina brutală a dimineții, locurile păreau necunoscute : dănțuind ușor, casele se adunau, se despărțeau, străzile se roteau larg, iar departe, pierzîndu-și formele, gospodăriile mărunte ale mahalalei păreau mormane de cărbuni stinși" (p. 74) ; „Cîntul ... pieptăna cu blîndețe întinderile" (p. 177) ; „o stea verzuie și rotundă ca un ochi de găină" (p. 381) ; „Cîțiva pomi

[1] *De la Chateaubriand la Mallarmé, antologie de critică franceză, literară*, traducere și note de Perpessicius, Ed. Fundațiilor, 1938, p. 292—293.

BDD-A10414 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:52 UTC)

păreau că izbucnesc fericiți spre cer... Cîte o băltoacă țipa de lumină" (p. 425).

Personajele din *Setea* poartă nume curioase; în găsirea acestor nume autorul arată de asemenea inventivitate, fiind preocupat să caracterizeze pitorescul onomasticii locale. Eroii se numesc: Mitru Moț, Teofil Ursu zis Mîndreață, Catița Țuricului, Floarea Viragului, Laboș, aceste trei din urmă fiind de fapt cuvinte comune maghiare ori germane devenite, în roman, nume proprii (*zurück*, *virág* — „floare", *lábos* — „cratiță"). Gavrilă Ursu, care e pocăit și recurge din cînd în cînd la texte mistice pentru a demonstra ceva („că au sosit acele vremuri cînd neghina se zice pre sine grîu și vroiește să se dea oamenilor spre mîncare", (p. 344), și-a botezat copiii cu nume biblice: David, Isaia, Iona, Adam, Iosif, Lazăr (p. 128). Unul din personaje se cheamă Milionu „deoarece îi plăcea atît de tare acest cuvînt, încît pentru el toate se socoteau în milioane și locuitorii satului și peștii din Teuz și sticlele de țuică pe care le băuse" (p. 327).

★

Există însă în *Setea* un alt aspect al limbii scriitorului, care merită să fie analizat mai pe larg: e vorba de folosirea particularităților regionale cu scopul de a caracteriza vorbirea localnicilor. După cum am spus, miezul acțiunii se desfășoară într-un sat de la marginea de vest a Ardealului, într-o regiune cunoscută prin lexicul împestrițat cu multe maghiarisme, greu de înțeles de către cititorul obișnuit: „Pe tata l-ai *înceluit* cît a trăit, i-ai spus că ați venit bogați și l-ai pus să-ți lucre ca o *marhă*" (p. 49). Cine cunoaște cît de cît graiul crișean își dă seama că autorul a redat obiectiv culoarea locală a vorbirii. Uneori el a folosit sinonimia pentru a face contextul ușor de înțeles, ca în acest exemplu: „Mi-s un *lud*, un bolund", se gîndi. „Mi-s *cu mințile slabe*" (p. 335).

Țăranii din romanul *Setea*, Ana, Catița Țuricului, Mitru, Floriță etc. folosesc în graiul lor multe cuvinte rare, pentru înțelegerea cărora cititorul simte nevoia unei explicații: *vandroc* (om de nimic, derbedeu, p. 27, 202, 566, 567—568); *lud* (smintit, nebun, p. 46); *poțoală* (om moale, bun de nimic, p. 122); *rașpă* (pilă, p. 65); *marhă* (vită, om prost, p. 143, 514); *dună* (pilotă, 143); *hudre* (spărturi, p. 175); *bujac* (?, ib.); *mulă* (om slab, bleg, bun de nimic, p. 345); *cordic* (căruță ușoară, p. 346); *hoscocorat* (fudul, încrezut, p. 439); *a mogoroci* (a vorbi neînțeles, p. 468); *zărghit* (smintit, p. 484), *strîjá* (felie, p. 593); *apă acră* (sifon, p. 598). Cînd astfel de cuvinte rare se află într-un context bine organizat, sensul lor poate fi ghicit: „Începu să rîdă ca un *zărghit*", e clar că e vorba de un smintit. Dar dacă se spune numai că: „stă în *bujac*", cu greu va putea cititorul ghici ce e *bujacul*.

BDD-A10414 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:52 UTC)

Mai multe dificultăți pun însă maghiarismele, numeroase în graiul personajelor acestui roman: *straja-meșter* (plutonier, p. 25); *a se alipui* (a se liniști, p. 44); *nimuric* (schilod, p. 54, 123); *feldi* (amice, frate, p. 15, 376, 516); *ghîlcoș* (criminal, p. 122); *a se pustuli* (a pieri, p. 149); *a culdui* (a cerși, p. 153, 458); *chendéu* (năframă, p. 162); *cilédiu* (familie, p. 173); *zai* (gălăgie, larmă, p. 187); *techergheu* (haimana, p. 188); *a se chinzui* (a se chinui, p. 188); *bițiclă* (bicicletă, ib.); *bohoț* (măscărici, p. 256, 508); *rátotă* (papară, p. 319); *a se piheni* (a se odihni, p. 355); *hásnă* (folos, p. 366); *inás* (ucenic, p. 455), *fișcárîș* (notar, p. 470); *hăptác* (drepți, p. 481); *perț* (minut, p. 488), *hohér*, (hingher, p. 565); *a drăgăli* (alinta, p. 26, 592). Nu numai personajele ci chiar autorul, influențat de graiul local, folosește astfel de cuvinte: *intezău* (administrator, p. 8); *fișpán* (prefect, p. 11); *cupéț* (negustor de cai, p. 19); *láibăr* (haină, p. 461).

În opoziție cu țăranii al căror vocabular cuprinde astfel de raritățiлexicale, baronul Papp, distant, cu morgă, apelează la jargon, la reminiscențele latiniste, pentru a se diferenția de vorbirea oamenilor simpli. În graiul lui întîlnim: *desidenție*, *consiliile mele*, *iudițios*, *turbulenția*, *presenția* etc. Neologismele folosite în mediul rural prezintă o formă alterată: „Azi e *acupat* la gară" (p. 120), „Aista-i *garmafon*" (gramofon, p. 126), „I-au *blomat*... pe dimocrați" (p. 321), „Mi-s *învălit*" (invalid, p. 378), „Mă *forțirez* să mînc" (p. 438) etc.

Particularitățile fonetice întăresc și mai mult aspectul regional al limbii personajelor din *Setea*. Unele fonetisme țin de aspectul general al pronunțării nordice: *mulțămesc*, *tăt*, *hodini*, *răzăma*, *tînăreț*e, *sară*, *zîce*; altele aparțin graiului crișean (influențat de limba maghiară): *barău* (baron, p. 491), *încătrău* (încotro, p. 468). Curioasă e alterarea fonetică în două cuvinte: „O chemat *doptoru*" (p. 153, 496); „Îmi *pomnește* burta de foame" (p. 220).

★

Exemplele citate pînă aici arată, la scară redusă, aspectele lexicului regional din romanul *Setea*. Frecvența rarităților de felul celor citate mai sus e destul de mare, fapt care frînează urmărirea ușoară a textului de către cititorii obișnuiți. Pasiunea pentru pitorescul lingvistic nu trebuie însă să întunece claritatea textului literar. Nu vreau să spun că exprimarea trebuie coborîtă la nivelul obișnuit, nediferențiat, cenușiu. Comparînd însă proza lui Titus Popovici din acest roman, cu cea a lui Slavici, Agîrbiceanu sau Rebreanu, constatăm la tînărul nostru scriitor un volum lexical regional mult mai mare decît la oricare dintre scriitorii ardeleni citați. Cred că după un proces lung și adînc de continuă unificare a limbii noastre literare, nu-i bine ca într-o operă literară din 1958 să apară mai multe regionalisme greu de înțeles, decît în operele scriitorilor de la sfîrșitul veacului trecut sau în creația literară din primele decenii ale acestui veac.

BDD-A10414 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:52 UTC)

Se știe că scriitorii clasici au folosit cu multă prudență cuvîntul rar, dialectal, chiar atunci cînd puneau să vorbească pe localnicii regiunii. În locul reproducerii exacte a graiului acestora, întîlnim doar sugerarea specificului regional, prin presărarea ici, colo a unor cuvinte particulare. Sadoveanu e un scriitor moldovean și desigur cel mai priceput evocator al vremurilor istorice. Dar cîte regionalisme există în *Baltagul*, cîte arhaisme în *Frații Jderi*?

În urmă cu cîțiva ani, vorbind tinerei generații de scriitori, M. Sadoveanu spunea în legătură cu problema folosirii cuvintelor dialectale, a cuvintelor rare în creația literară, că scriitorii introducînd „cuvinte provinciale" în opera lor, pentru a ilustra specificul graiului din colțul de țară în care se petrece acțiunea, nu trebuie să exagereze „întrebuințarea unui asemenea vocabular de noutăți, înșirînd în locul cuvintelor întrebuințate în literatură și de întrebuințare curentă în popor, dublete obscure care n-au nici frumusețe nici sonoritate. Cuvîntul nou și valoros să fie așa fel întrebuințat, încît sensul lui să fie clarificat în context" [1].

Precizări importante, tot în legătură cu această problemă specială, întîlnim și într-un articol mai vechi al acad. Iorgu Iordan, articol în care se combătea abuzul de regionalisme și de arhaisme în unele opere apărute după 1944 la noi. Recomandările formulate în articolul *Cîteva observații asupra unor opere literare* (în *Cum vorbim*, nr. 12/1951) rămîn pe deplin valabile și pentru cazul de care ne ocupăm aici.

★

Să reținem însă și alte aspecte ale limbii romanului *Setea*. Am notat cîteva expresii specifice graiului vorbit de personajele romanului: „Cine ți-o avut baiul?" (cine te-a supărat cu ceva, p. 13); „A-l potopi cu întrebările" (p. 75); „Am de împărțit cu el" (am o socoteală, p. 174); „El e vineri, tu ești sîmbătă" (nu vă potriviți, p. 268); „îl apucară slăbiile" (a slăbit de tot, p. 335); „A se întrece" (a face pe grozavul, p. 377); „A se mînca cu cineva" (a se chinui cu... p. 378); „A-și răci gura" (a insista zadarnic, p. 380); „A pișca nește pămînt" (a pune mîna pe..., p. 419); „Poate fi" (e probabil, p. 433, 434).

Aspectul regional al limbii se vede și în gramatică. Am reținut cîteva particularități regionale, pentru că ele prezintă un interes lingvistic; formele notate mai jos, în general, nu împiedică înțelegerea textului. În ce privește genul și flexiunea unor substantive, formele dialectale apar astfel: *răchie* (rachiu, p. 52); *lepădа bocancele* (p. 118); *curajie* (curaj, p. 243); a se pune în *genunț* (p. 335); *otomobila* și *automobila* (p. 385, 492); două *minuturi* (p. 386), *minuta* asta (p. 487), să facem *acturile* (p. 549).

[1] *Ceva despre meșteșugul scrisului*, în *Flacăra*, 1951, nr. 24.

BDD-A10414 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:52 UTC)

Un superlativ caracteristic format cu *mare* l-am mai întîlnit şi la Alecsandri : „Mare mult bine ne-aţi făcut" (p. 178, 587). Adverbul *chiar* apare în forma *chiară* (cf. dar(ă), iar(ă) : „Nu-s *chiară* cel mai de pre urmă" (p. 12); „Ni-s *chiară* ca Adam şi Eva" (p. 149, cf. 251, 384 etc.).

Verbul prezintă şi mai multe particularităţi regionale. În conjugare, întîlnim astfel de forme : să-ţi *lucri* pămîntul (p. 152); te *îmbuntuş* (p. 59); *vuie* satul (p. 153); te *cîrp* (p. 167); *feri* (fereşte, p. 388); nu mă *contrazi* (p. 405). Caracteristică e forma arhaică cu desinenţa -areţi, -ereţi (mai ales la imperativul negativ) : nu *pierdereţi* vremea (p. 55); faceţi bine şi îmi *dareţi* pămîntul (p. 152); nu vă *supărareţi* (p. 225, 404); *vorbireţi*... să-mi deie pămîntul (p. 174); nu-l *lăsareţi* (p. 327). Ca în graiul bănăţean, forma scurtă a verbului *a fi* e construită cu formele scurte ale pronumelui personal : „eu *mi-s* uncheoaie Valerie" (p. 64); „*vi-s* galben ca moartea" (p. 551); „Noi *ni-s* zdrenţele lumii... Nici la celalalt rezbel nu căpătarăm nimic, că zice că nu *ni-s* de aici. Zice că noi *ni-s* din altă parte... Nu ştiu de unde zice că *ni-s* şi amu să ne ţipe... Nice o dată... (p. 469).

În tabloul pitoresc al particularităţilor dialectale s-au strecurat însă şi unele fapte de limbă care nu mi se par caracteristice pentru graiul regiunii în care se desfăşoară acţiunea. Ţăranii folosesc des perfectul simplu : „*Ajunsei* acasă" (p. 60); „*Venii* să te rog" (p. 119); „Bine că vă *găsii*; *primii* sarcină să vă spun" (p. 188); „Vuie satul că-l *omorîşi*" (p. 153); „vă *adusei* nişte ouă" (p. 319); „Nu *căpătarăm* nimic" (p. 469). La fel de ciudată pare lipsa acordului în limba ardelenilor : „Mulţi *are* ce mînca şi iarna" (p. 419); „Unii *plînge*" (p. 449). Floriţa, femeie trăită numai la ţară, deci vorbind o limbă mai dialectală, spune : „*Merge*... *merge*, cum să nu" (p. 120), în vreme ce bărbaţii mai umblaţi, mai cunoscători ai formelor literare, spun mereu : *mere*, formă specifică dialectului ardelean. Toate acestea sînt însă inadvertenţe explicabile într-o carte cu o sumedenie de fapte dialectale.

Romanul lui Titus Popovici, *Setea*, oferă cititorilor o imagine amplă a unei etape istorice de transformare şi de organizare a vieţii satului, curînd după războiul din urmă. Oamenii ca factori principali ai înnoirilor şi procesul transformărilor din viaţa satului apar într-un tablou vast, zugrăvit cu mijloace lingvistice adecvate, chiar dacă unele pasaje sînt supraîncărcate de raritäţi lexicale. Desigur, aspectul dialectal al limbii e o realitate evidentă care nu trebuie neglijată în structura operei literare. Problema esenţială constă însă în punerea de acord a două principii cardinale în creaţia artistică : *a*) inteligibilitatea fără efort a textului şi *b*) nuanţarea potrivită a expresiei, cu fapte de limbă specifice regiunii. Cititorul trebuie să poată urmări uşor scrisul autorului, apoi să-şi dea seama că personajele sînt, de exemplu, din partea de vest a ţării, vorbind un grai aparte faţă

BDD-A10414 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:52 UTC)

de celelalte dialecte şi graiuri ale limbii noastre. Pentru realizarea acestei cerinţe nu e de loc necesar *excesul de raritǎţi* fonetice, lexicale sau gramaticale. Dacă volumul acestora nu e bine dozat, cititorul e în drept să aştepte un glosar lămuritor, pentru că se iveşte adesea împrejurarea că cel mai important cuvînt în frază, fiind un regionalism de circulaţie redusă, nu poate fi înţeles. Mai recomandabile mi se par, pentru a ilustra particularităţile de grai ale personajelor, faptele de sintaxă specifice vorbirii populare : juxtapunerea, stilul abrupt, repetarea unor cuvinte, a unor conjuncţii (de ex. a lui *şi*) etc. În acest chip au procedat scriitorii clasici cu mare experienţă artistică, în special Caragiale şi Sadoveanu.

Nu e apoi de loc nevoie de cuvintele şi expresiile triviale, destul de frecvente în această carte. Realismul faptelor şi al vorbirii populare nu cere degradarea limbii operei literare. Supraaccentuarea notei dialectale, cît şi alunecarea spre vulgar în unele pasaje mi se par aspecte negative, pe care tînărul autor va trebui să le evite în cărţile lui viitoare. Aceste rezerve cu privire la limba romanului *Setea* se referă nu la tema sau structura cărţii, ci la unele aspecte secundare ale limbii, instructive pentru înţelegerea în ansamblu a problemelor literaturii contemporane. A existat şi un motiv particular care m-a îndemnat să reţin faptele de limbă ilustrate prin cele cîteva exemple citate în paginile precedente. *Setea* e prima lucrare literară de proporţii în care se oglindesc, într-o măsură destul de mare, particularităţile graiului crişean, vestic. Pentru lingvişti ele prezintă, pe lîngă datele cunoscute din cele cîteva (puţine) lucrări de specialitate şi din *Atlasul lingvistic romîn*, un interes ştiinţific deosebit. Titus Popovici, integrînd faptele de limbă în ansamblul creaţiei sale literare, ilustrează într-un chip mai complet şi în contexte mai largi aceste particularităţi lingvistice, cărora le acordă uneori un loc prea mare în opera sa. Autorul romanului *Setea* este, fără îndoială, un scriitor stăpîn pe meşteşugul artistic, aşa cum ne-a demonstrat-o în cele două romane pe care le-a scris pînă acum. Retuşînd unele asperităţi ale limbii, care pot crea dificultăţi cititorilor, el se anunţă a fi unul dintre cei mai de seamă prozatori ai generaţiei tinere.

BDD-A10414 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:52 UTC)